

Periaatteellisia kysymyksiä

STKS:n kirjastojuridiikan työryhmä järjesti viime syksynä tasokkaan seminaarin, jossa kirjastoja koskevia oikeudellisia kysymyksiä käsiteltiin monesta näkökulmasta. Tekijänoikeudet nostettiin esiin useammissa puheenvuoroissa, mutta tilaisuudessa käsiteltiin myös muita oikeudellisia teemoja, kuten kirjastoja kansalaisten perusoikeuksien toteuttajana ja sananvapauden ja yksityisyyden kysymyksiä.

Kansalaisten perusoikeuksista on puhuttu vähemmän kirjastoalalla. Niihin palaaminen muistuttaa joistakin oleellisista asioista. Sivistyksellisiin perusoikeuksiin ja kirjastolakiin perustuen esimerkiksi yleisistä kirjastoista on luotu kunnille pysyvä ja kansainvälisesti mallikas peruspalvelu. Jos näitä lainsäädännöllisiä peruspilareita ei olisi ollut, jokainen kunnan kirjasto olisi erikseen joutunut taistelemaan paikastaan ja perustelemaan olemassaolonsa vuosien saatossa. Lailla ja sen perusteluilla on ollut pitkäaikaista merkitystä toiminnan selkänä ja perustana.

Yhdenvertaisuus, sananvapaus, käyttäjien yksityisyys, mutta toisaalta julkishallinnon asiakirjojen julkisuus, ovat myös perusoikeudellisia periaatteita, joiden mukaan kirjastoissa toimitaan. Julkisuuslaki ja hyvän hallinnon periaatteet ovat täydentäneet näitä vielä omalta osaltaan. Näiden tuki suomalaisten tiedonsaannille on ollut esimerkillinen. Ne ovat tasapainottaneet vallankäyttöä ja luoneet edellytyksiä hyvinvointiyhteiskunnalle. Avoimuudesta, tiedonsaannista ja tasa-arvosta on tullut suomalaisille keskeisiä arvoja.

Jotkut perusoikeuksien periaatteista ovat myös kantaneet hyvin kauan. Esimerkiksi sananvapaudella on Suomessa pitkä ja monivaiheinen historia - ensimmäinen painovapauslainsäädäntö syntyi verrattain varhain: 1700-luvun lopulla. Vaikka sen jälkeen on koettu myös sensuurin kausia, idea sananvapaudesta on jäänyt pinnan alle odottamaan aikaa, jolloin se voidaan ottaa esille uudelleen.

Miksi näillä oikeuksilla on tänä päivänä merkitystä? Perusoikeuksien arvot ovat muuntuneet taustalla oleviksi itsestäänselvyyksiksi ja läpinäkyviksi käytännöiksi, joilla on aikanaan luotu perusteluja erilaisille julkisille palveluille. Niiden varassa on voinut elää pitkään mukavaa elämää.

Tuuli on kuitenkin kääntymässä. Kun taloudelliset paineet kiristävät kirjastojakin, tietoon pääsyä joudutaan rajoittamaan puhtaasti taloudellisista syistä priorisoimalla asiakasryhmiä tai

tiettyjä aloja. Tekijänoikeudelliset ongelmat ja julkaisujen hintojen nousu karsivat omalta osaltaan aineistoja. Verkon näkyvän pinnan alle ja sen infrastruktuuriin on rakentumassa käytäntöjä, joilla säädellään tietoon pääsyä ja valvotaan käyttäjiä. Näillä tehdään asiakkaiden tiedonhau, tietojen käyttö ja lukeminen läpinäkyviksi. Monissa maissa seurannan mekanismit estävät jo tiedonhakuja tietyistä aiheista, vaikka verkkoon pääsy olisi periaatteessa mahdollista, koska jäljitetyistä tiedoista on seurauksia.

Kirjastojen rooli on monessa suhteessa kiusallinen. Muutosten myötä joudutaan tinkimään paitsi käytännöistä, myös periaatteista, sillä saavutetusta tilasta ja toimintamalleista on käytännössä neuvoteltava uudelleen. Kirjastoilta odotetaan usein neutraalia suhtautumista ja virkamiehelle sopivaa korrekta ja tasapuolista asennetta erilaisia intressiryhmiä kohtaan. Miten asia on silloin, jos kyseessä on kirjastojen oman elintilan puolustaminen, jos intressien tasapaino ei näytä toteutuvan ja vastapuolena ovat toimijat, jotka näyttävät saavan neuvotteluissa etunsa läpi ilman, että heidän tarvitsee tulla muita osapuolia vastaan? Esimerkiksi kohtuuttomiksi menneiden tekijänoikeuslakien kohtien suhteen kirjastojen voisi olla tarpeellista toimia lausuntojen antamisen lisäksi esimerkiksi yhdessä niiden aktivistien ja kansalaisjärjestöjen kanssa, jotka näyttävät saavan äänensä kuuluviin näissä asioissa.

Päivikki Karhula